

Magyar–csehszlovák fegyveres konfliktus Dercen környékén 1938 októberében (Befejezés)

Mindezek ellenére hatszáz fős csoport várt bevetésre. A XVI. zászlóaljából roham század alakult, amely Prém József parancsnokkal az élen a Héjjas által szervezett H-csoportba jelentkezett. Stephán Valér parancsnoksága alatt megalakult az S-csoport. Prém rohamszázadát az akciót szervező központ (Vásárosnamény) melletti Gergelyiben szállásolták el, az S-csoport Kisvárdán maradt. Kozmáék Vásárosnamény környékét is szemrevételezték, ellenőrizték a határ közvetlen közelében fekvő tanyákat. A mozgósítás a határ mentén Lónyától Tiszabecsig azonos intenzitású volt, így nem keltett feltűnést az a bő másfél kilométeres rés Tarpa és Beregsurány között, amelyet a magyar felderítés leginkább alkalmasnak talált az átkelésre. A másik számításba jöhető vonal, a Tarpa és Lónya közötti szakasz kockázatosabbnak tűnt, de ezt is folyamatosan megfigyelték.

A helybeli magyar határőrök jelentéseiből ismertté vált, hogy Tiszaújlakon és Nagybaktán a csehszlovák határőrségen kívül egy-egy századnyi, a rafajnai erdőben pedig egész zászlóaljnyi csehszlovák katonaság állomásozik. A VKF 2. osztályától kapott adatok és újabb értesületek birtokában a szervezők pontosan tudták, hogy a határon túli kárpátaljai területeken, azaz velük szemben a 36. és 45. csehszlovák gyalogezred, valamint a 12. tüzérezred egységei tartózkodnak. A VKF 2. osztályán azt is „tudni vélték”, hogy egyes nemzetiségi összetételük miatt ezek az ellenséges egységek cseh szempontból nem igazán számítottak megbízhatónak, már csak azért sem, mert befolyásolhatta őket az a körülmény, hogy október 1-je után a müncheni egyezményekkel összhangban megkezdődött a Szudéta-vidékről és a morva területekről toborzott tisztek és katonák leszerelése, s ez a fejlemény valószínűleg demoralizálta az itt állomásozó cseh ezredeket. Csehszlovák szempontból a határvédelem jelentős támpontjául szolgált az az erőd- és megfigyelő vonal, amit a csehek húsz év alatt építettek ki a határ mentén. „Százával építettek ún. kiserődöket, bunkereket. (...) Ilyeneket létesítettek például a Beregsom melletti Csonkapapiban bunkerrendszerrel és csendőrlaktanyával.”¹ A Tarpa és Beregsurány közötti határszakaszt épp azért találta alkalmasnak átkelésre a magyar felderítés, mert itt a túloldalon csak három félig kész állapotban levő erőd volt. Stephán Valér döntése szerint itt kellett átjuttatni az első csoportokat.

Az akció 1938. október 6-án éjjel megkezdődött. Először a járőrök és a felderítők egy csoportja lépte át a határt, őket a „felkelők” két csoportja követte. Miután minden baj és feltűnés nélkül átjutottak, vezetőik a kapott parancs értelmében visszatértek. Egyikük jelentése szerint az ő csapata a határ közelében egy betonfészekkel találta szemben magát, de az ott szolgálatot teljesítő cseh katona a csoport keltette nesz

¹ Botlik József–Dupka György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993, 80. o

hállatán azonnal elrejtőzött a fedezékben, és fegyverét nem használta; így a csoport kikerülte az erődítményt és továbbhaladt a kijelölt irányban.

Az átkelés 10-12 fős, néha ennél jóval nagyobb csoportokban 7-én és 8-án folytatódott. 7-én este két csapat kelt át, köztük több tarpai önkéntes legény. Velük tartott Obis tanító egy községi írakkal, valamint a 49 éves gróf Somssich József, akit korára való tekintettel megpróbáltak lebeszélni az átkelésről, de eredménytelenül. Éjjeltájt további 9 csoport ment át, 8-án este szintén több szakasz indult el, köztük Kémeri Nagy Imre tüzér hadnagy robbantócsapata. (Egyébként Kémeri civilben fizikatanár volt, s már korábban is nehezen lehetett visszatartani.) Éjjél előtt megrohanták a nagyborsovai vasútállomást, majd a Borzsa folyó hidját. A cseh őrség észrevette őket, heves tüzet nyitott rájuk, a 15 fős csoportnak, köztük három karpaszományos tűzszerész-specialistának ennek ellenére sikerült felrobbantani az említett objektumokat. Ez után a parancs értelmében a specialisták visszatértek, Kémeri és az emberei viszont folytatták az útjukat. A „terepmunkák” a rekognoszkálás, a felderítés és a járőrözés mellett magukban foglalták a diverzáns akciók végrehajtását is. Körtvélyessy–Körner és Szathmáry–Király járőrök például október 9-én igen nehéz terepviszonyok és ellenséges körülmények között, zuhogó esőben hét helyszínen robbantották fel a Beregszász–Bátyú közötti vasútvonalat.

Ugyanezen az estén Prém József és Vitéz Iván tartalékos főhadnagyk vezetésével két teljes század is átlépte a határt. Prém századában 87 kecskeméti, a másikban 95 budapesti önkéntes volt. Parancsot kapott az átkelésre a 101 fős legénységet számláló Bukovinszky-század is. A három egység útiránya Beregszász–Munkács–Szolyva, majd a lengyel határ volt. Stephán Valér nyomatékosan mondta: „Bajtársat, sebesültet el nem hagyni, löni az utolsó töltényig. Fogságba kerülni nem lehet. Senki ne féljen, odaát zűr van, a csehek reszketnek. Tákolmányországért, mely napok múlva széthull, senki közülük az életét kockáztatni nem fogja.”

Prém százada gyorsan átkelt, Vitéz csapata kivárt. A pesti „jampecek” közben snapszot és bort szereztek, amit magukkal vittek. Jócskán lerészegedve, kisebb-nagyobb csoportokban és megkésve követték Prém századát, amelynek nyomát veszítették. Vitéz főhadnagy megpróbálta felkutatni részeg önkénteseit, s eközben visszatévedt oda, ahonnan elindultak. A csapata viszont átjutott! Bukovinszky hadnagy százada 24 óran keresztül várta, hogy elálljon az eső, de végül – irányító parancsnokaik növekvő aggodalma mellett – ők is átjutottak. Velük tartott Vitéz főhadnagy is, akit Stephán a csapata felkeresésére küldött. „Utolérem őket – fogadkoztam –, de inkább megyek mezitláb!” Azzal levette cipőjét, fűzővel összekötve a nyakába akasztotta, és tényleg mezitlábasan „trappolt” bajtársai után. „Csúnya és rossz benyomást tevő látvány volt, s bár itt sok a bátor bolond – ez csak bolond lehet” – írta az eset kapcsán Kozma Miklós, aki 10-én tért vissza Budapestről, ahol a VKF-et és a kormányt tájékoztatta az akció menetéről.²

Vásárosnamény környékén és másutt egyre nagyobb számban vonultak fel az all-over ruházatba bújtatott „mackósok”, vagyis a reguláris csapatok. A határ biz-

² Kozma Miklós: *Kárpátalja visszavétele*. Ungvár, 1999, 86. o.

tosítása ekkor már nem kizárólag a határőrök feladata volt. Az egész határsáv egy front mögötti, tonírozó tartalék hullámmozgásos képét mutatta, háborús színezettel. „Szabadcsapat és sorkatonaság viszonya sohasem jó, ha nyíltan az ellentét nem is jelentkezik” – vélte Stephán Valér. Az ő tehermentesítésére és a törzs személyzetét bővítendő, a VKF-től több tiszt is a térségbe érkezett: Homlok Sándor alezredes, Pachner alezredes, aki „prima defenzív tiszt, Csikós őrnagy remek kémszolgálatos, Temessy Dezső százados műszaki ember, robbantó-kiképző, Zsigmondy százados hadműveleti dolgokra alkalmas, Tömösy Ferenc főhadnagy és mások jól tudnak bánni a katonákkal” – jellemezte őket Kozma Miklós.³ Valamennyien a felvonuló Eötvös-dandár zászlóaljainál tevékenykedtek

Október 11-12-én 6-7 zászlóaljnyi önkéntes „komitácsi” akciózott a határon túl, ahol egyre gyakoribbak lettek a lövöldözések. A szájhösködés és az aszfaltbetyárság ideje lejárt, az átkelők saját bőrükön érezték a „kis háborút”. Az egyik szabadcsapat közvetlenül a határ átlépése után nagyobb cseh katonai egységgel került szembe. A tűzharc elkerülhetetlen volt, a szabadcsapatosok, vagyis az úgynevezett Rongyos Gárda (melynek nevében a jelző „civil felkelőt” takart) azonnal támadt. A csehek megadták magukat, de vesztükre, mert a szabadcsapat nem ejthetett foglyokat – teljes munkát kellett végezniük...

Miközben a szabadcsapatok kisebb-nagyobb csetepatékat idéztek elő a megszállt területen, Kánya Kálmán külügyminiszter október 12-én Hory András varsói követ útján táviratban sürgette a korábban megígért lengyel segítséget. A magyar és a lengyel akciók összehangolása azonban, mint azt Lengyel Béla vk-alezredestől, katonai attasétól tudjuk, egyáltalán nem volt tökéletes. Lengyel részről az ígéreteken és biztatáson kívül tényleges segítség nem jött. „Két szabadcsapat-akció ott csak zavarná egymást” – vélekedtek a lengyelek.⁴ Megjegyzendő, hogy számjel-táviratában Kánya 750-800 szabadcsapatosról tudósított, a lengyel vezérkar főnöke, Waclaw Staczhiewicz október 15-i jegyzékében azonban ez áll: „Ruszinföldi vállalkozásainkat a bp-i lengyel követ jelentésére beszüntetjük; 450 magyar felkelő a lengyel határ felé húzódik, a lengyel szabadcsapatokat visszatartjuk.” A tábornok információi tévesek voltak. Mindez persze kapcsolat volt az október 9-én Komáromban megkezdődött csehszlovák–magyar (prágai ravaszdiságból valójában szlovák–magyar) tárgyalások alakulásával. A tárgyalásokat ugyanis 11-én felfüggesztették, 14-én pedig a magyar fél a szlovák delegáció merevsége miatt végleg lezárta.

Eközben csehszlovák oldalról október 10-én – nyilván a szabadcsapatok átáramlása miatt – elrendelték a határ hermetikus lezárását, ami 12-ére meg is történt. A cseh katonaságot és csendőrséget Kárpátalja-szerte mozgósították, a légtérbe egyre gyakrabban szálltak fel AVIA-jelzésű cseh felderítő vadászrepülőgépek. Ezzel a határon való átjutás nehezebbé vált, de nem szűnt meg. A beregi falvakból fiatalok jelentkeztek üzenetközvetítőnek. Egy húszéves legény például egy héten át minden éjjel oda-vissza megtette az utat. Beszámolói igen természetesen és szűkszavúak

³ Kozma Miklós: *Kárpátalja visszavétele*. Ungvár, 1999, 96. o

⁴ Ádám Magda–Juhász Gyula–Kerekes Lajos: *Magyarország és a második világháború*. Titkos dipl. okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. 3. kiadás, Budapest, 1966..

voltak: „Igen, nagy lövöldözés kezdődött, több cseh elesett, a mieink továbbmentek. A parancsnok tüdőlövést kapott. Nálunk nem volt sebesült.” Erdélyi Miklós munkácsi diák, akit egyik kettősbírtokos rokona segített, szintén több alkalommal, kétnaponként vitt híreket a vásárosnaményi „főhadiszállásra”. A hetedik vagy nyolcadik útján fogták el a csehek. A beregdaróci Balázs Bertalan is több ízben sikeresen jutott át a határon, főleg Beregszászba és Makkosjánosiba hírekért. A beérkezett hírek néha egyértelműen jók voltak, viszont gyakran dermesztőek. Prém századáról csak annyit lehetett tudni, hogy a Csikós- és Nyárasgorond térségében hozzájuk csatlakozott ruszinokkal együtt számuk meghaladja a 110 főt. Egy beregszászi jelentés szerint a csehek hat sebesült szabadcsapatost kivégeztek, holttestüket nyitott gödörbe dobták, és ott hagyták elhantolatlanul. Az egyik felkelő, akinek hátgerincét golyó súrolta, sikeresen visszatért. Egy másik sebesült gárdistának már nem sikerült a visszajutás, a beregdaróci erdőben rekedt, ahonnan két napon át egyre elhalóbb hangon kiáltozott segítségért, de a határvadászok nem tudtak segíteni rajta.

Az átjutott zászlóaljok a már említett Beregszász–Munkács–Szolyva irány mellett a Bene–Salánk–Magyarkomját és a Bótrágy–Szernye–Ungvár vonalon kisebb csoportokban „toronyiránt” haladtak a lengyel határ felé. A felkelők induláskor vadonatúj polgári ruhát, jellegzetes kucsmát, némelyek baszk sapkát kaptak. A Rongyos Gárda fegyverzete azonban hiányos volt. Ha például egy 25 fős csoportnak 23 karabély és két géppisztoly (az utóbbi igen ritka és új fegyver volt akkoriban a magyar honvédségnél), valamint 90-100 kézigránát jutott – az már kiválónak volt mondható.

Kozma Miklós legfőbb vágya Kárpátalja egységének visszacsatolása volt. Jól látta a magyar honvédség állapotát és annak hiányosságait, de a cél érdekében mindenáron a szabadcsapatok azonnali bevetését sürgette.

A források egybehangzó adatai szerint az egész kárpátaljai akcióban 996 szabadcsapatos vett részt. Október 9-től a csehszlovák rádióban állandó téma volt az akció. A magyar és a lengyel híradások „természetesen” kárpátaljai népfelkelésről számoltak be. Lengyel lapok, például a *Kurjer Polski*, a *Głos Narodu*, a *Gazeta Polska*, a *Czas*, a *Rzeczpospolita* a következő címekkel tudósítottak az eseményekről: „*Az a föld, melyről ma legtöbbször beszélnek; Vivat Rutenia!; Megszületőben az álomhatár.*” A német sajtó reagálása visszafogottabb volt, de szintén kedvező. A *Deutsche Allgemeine Zeitung* szerint „Lengyelország déli határa így lehet legjobban biztosítva”, a *Germania* pedig befolyásos német körök véleményére hivatkozva azt írta, hogy „a közös magyar–lengyel határ legjobban megfelel a müncheni konferencia szellemének”. Európa érdeklődése ezekben a napokban Kárpátalja és Ruténföld felé irányult.⁵

Míndeközben szaporodtak az aggasztó hírek is. A csehszlovák hírügynökségek 300 fogságba esett magyar katonáról beszéltek. Sirovy Jan tábornok, a csehszlovák hadsereg főfelügyelője, aki Eduard Benes október 6-án történt lemondása után miniszterelnök és honvédelmi miniszter lett, „azonnali, példás és elretentő” megoldást sürgetett. A munkácsi várban fogva tartott felkelők érdekében Európa-szerre megmozdult a sajtó és a diplomácia. Kozmáék dühöngtek. Szerintük legfeljebb 40 fő eshetett fogságba,

⁵ Kozma Miklós: *Kárpátalja visszavétele*, 75. o.

de a megkésve felröppenő hírek miatt semmi biztosat nem tudhattak. A kormány és a honvédelmi minisztérium aggódott.

Prém, Vitéz és Bukovinszky százada október 9-én azt a parancsot kapta, hogy közvetlenül a határ átlépése után rohanják le Beregszászt, utána Munkácsot, majd a körülményektől függően külön vagy együtt Ungvár felé vegyék az irányt. Ehhez a tervhez, amit a VKF 5. osztálya szeptemberben „nagyon methodikusán” dolgozott ki, Stéphán Valér következetesen ragaszkodott. Csakhogy a terv kidolgozói és maga Stéphán sem ismerte a két városban állomásozó csehszlovák katonaság és csendőrség pontos létszámát, tüzerejét, valamint laktanyáik helyét. Rádásul a három század különböző időpontokban kelt át a határon, így nem tudtak együttes erővel fellépni; de még ha ez sikerült volna is, az ellenséges csapatok túlereje miatt kétségtelenül katasztrófa következett volna be.

Csupán Prém százada jutott át teljes egészében, s megkerülte a várost, Beregvégárdó, Makkosjánosi, valamint Gát mögött, ismeretlen és nehéz terepen igyekezett Munkács felé. Csikós- és Nyárasgorond térségében pihenőt tartott. A két tanyán élő ruszinok közül többen csatlakoztak a századhoz, amelynek szüksége volt helyismerettel rendelkező vezetőkre, hiszen a Szernye-mocsár vidékén való átkelés nappal sem lett volna könnyű, nemhogy éjszaka. Október 11-én hajnalban érték el a Dercen és Fornos közötti, ma is Dercenhez tartozó Makkos- és Nyíres-erdő környékét. Innen – légvonalban számítva – bő 10 kilométerre volt Munkács.

Az október 9-i borsovai és Beregszász-környéki robbantások után a csoportok híre gyorsan elterjedt, főleg az útirányuk mentén fekvő falvakban. A csehszlovák katonai felderítés és a csendőrség némi késéssel ugyan, de viszonylag hamar felfedezte mozgásirányukat.

Október 11-én néhány szabadcsapatos Dercenbe ment, hogy a falu lakóival megbeszéljék az élelmezés kérdését. Szívesen fogadták őket, és három 17-19 éves fiú vállalkozott a feladatra. Délben Ungvár felől egy repülőgép jelent meg és az erdőben táborozó század fölött körözött. Előtte szóba került a visszavonulás, de végül letettek róla.

Vitéz Iván századának egy csoportja Nyárasgorond után csatlakozott Prém századához. Egy másik csoport a Gut és Gát közötti erdőben rejtőzködött. Ebből a csoportból néhányan bemerészkedtek Gátra, de vesztükre, mert Gáton csendőrös volt, és egy zsidó boltos feljelentése alapján letartóztatták őket.

Ennél is rosszabbul járt Salánk fölött a Bukovinszky-század és a Vitéz Iván századából hozzájuk tévedt csoport. A csehek elsőként őket fedezték fel. Miután körülférték, az alakulat egyetlen puskalövés nélküli megadásra kényszerült. Kozma korábbi aggályai beigazolódtak. „Ez a társaság – írta – nem olyan, amellyel valami-revaló támadást végre lehet hajtani. Ezek nem kecskemétiék. A javát az elején már kiválogattuk. Azokkal elment Prém. Ez az anyag gyenge. Lumpenek, jampecek, nyilas pesti hiszterikák.”⁶

⁶ Kozma Miklós: *Kárpátalja visszavétele*, 84. o.

A Salánk környékén fogságba esett század embereit a csehek a munkácsi vár kazamatáiba zárták és kegyetlenül megkínózták. Amikor értesült az esetről, Kozma Miklós a foglyok megtizedelésétől tartott. „A kis háború mindig véresebb, mint a nagy. A mieink sem kíméletesek, de a különbség az, hogy a mieink gyorsan ölnek, a csehek pedig lassan kínozzák halálba az elfogottakat. A mieink között a legvérengzőbbek Héjjas bosnyákjai. Vagy hárman rámentek egy csendőrkaszárnnyára. Úgy verekedtek, mint az ördögök. Mind a tíz csendőrt leszúrták. Az átlépés előtt, amikor felszerelték őket, az élelmiszert nem fogadták el. ⁷Bosnyáknak kell sok patron és kézigránát, enni szerez. ⁷Pedig nem volt igazuk, mert odaát azok beszerzése nem mindig könnyű. A fálvakban mindenki segíti a mieinket, de akadhat cseh vagy zsidó áruló, sőt, sajnos, néha magyar is.”⁷ Kozmának, aki nem volt jelen az események helyszínén, de a résztvevők elbeszéléseiből utólag mindenről értesült, igaza volt.

A Dercen környékén táborozó Prém-század emberei bármikor nyugodtan bemehtettek Dercenbe és Fornosra – egyik faluban sem volt csendőrör. A lakosságtól nem csak élelmet, hanem bort és pálinkát is kaptak, sőt, el is vitték nekik az erdőbe, mert felszabadítóknak tekintették őket. Általában ez volt a jellemző!

A derceniekre Héjjas Iván bosnyákjai sem tettek rossz benyomást. Az elmúlt század végén elhunyt Kotri Bíró András és mások jó szóval, szívesen emlékeztek vissza a velük folytatott beszélgetésekre, a Rongyos Gárdáról pedig általában elragadtatással mesélnek ma is azok, akik még élnek. Érthető ez, hiszen ők szemtanúi voltak a harcnak, amit a szabadcsapat az erdőszélen vívott a túlerőben levő cseh katonasággal.

Délután három óra tájban Munkács felől egy csehszlovák csendőrraj, két kerékpáros zászlóalj és egy harckocsi-szakasz jelent meg a Nyíres-erdő túloldalán. A szabadcsapat őrsége idejében észrevette őket. Rövid tanácskozás után a század három részre osztódva vette fel velük a harcot. A csehek szintén három oldalról próbálták bekeríteni őket. A szabadcsapatos rajokban a túlerő láttán némi kezdeti zavar támadt, szétszóródva igyekeztek kitörni a páncélosok tüze alól, mindinkább keleti irányban. Az első egységek ki is csúsztak az összezáruló gyűrűből, míg a többiek kiszorultak az erdő takarásából a nem messze folyó, vízzel telt, Csalhó-árokknak nevezett kanálisba. A század utóvédje ebben az árokban vetette meg a lábát, mellig erő vízben állva viszonzta a csehek eszeveszett tüzelését. Mindeközben lassan hol délnek, hol pedig gyorsan irányt váltva kelet felé húzódtak. „Az utóvéd – a század fedezésére mintegy 17-en jelentkeztek – Zórád Miklós főhadnagy vezetésével a sötétedés beálltáig kitarított. Közülük 14-en estek el, mindössze hármuknak sikerült átvágniuk magukat.”⁸

A nem mindennapi dráma jó néhány derceni lakos szemeláttára zajlott le, akik – krumplivivájás ideje lévén – az erdővel szembeni, Milkó-dombnak nevezett dűlőn tartózkodtak. Köztük volt anyai nagybátyám, mint régóta nyugdíjas magyartanárr, aki ma is képes élénken felidézni az akkor látottakat.

⁷ Botlik József: *Radarállomás a szétdőlt temető helyén*. Szivárvány, Chicago (USA), 1990. június, X. évf. 31. sz., 107. o

⁸ Uo.

Az este beálltával a csehszlovák csapatok – meglehetősen váratlanul – visszavonultak. A magyar század is hátrahúzódott, rajai az éjszaka folyamán teljesen szétszóródtak. Egy részük a lengyel, más részük a magyar határra próbált eljutni. A következő napokban közülük csaknem harmincan fogságba estek, 22 fő szerencsésen visszajutott magyar területre. Sokan viszont a közeli és távolabbi falvakban bujkáltak egészen a magyar honvédség november első napjaiban kezdődő bevonulásáig.

A bosnyákok csaknem mind elesetek Dercennél, sokan a mesterlövészek közül is. Volt, aki futtában, visszafelé is pontosan célzott és talált, például Tarpai Zsigmond, akit Kozma Esze Zsigmondként ismer. Ő a rajvonalban térdepelve 13 ellenséges katonát „szedett le”, miközben mellette harcoló barátja hangosan számolta a találatokat. „Még azt az egyet!” – mondta, amikor őt is találat érte. Prém századának több mint a fele elesett, de valóban kitett magáért!

A kárpátaljai akcióról felröppent kőszá hírekről leginkább Kozma Miklós tehetett. Bizonyos Gérecz nevű hadnagról például elterjedt, hogy „rangban idősebb” mivoltára hivatkozva át akarta venni Prém Józseftől a parancsnokságot, majd egy helyi illetőségű zsidóval élelmiszer-beszerzés végett Fornosra ment, ahol elfogták. Egyes hírek szerint agyonlőve, más hírek szerint élve egy cseh tankra kötötték. A Kozma által leadott hír Franciaországtól Svédorszáig, az Amerikai Egyesült Államoktól Japánig bejárta a világsajtót. Később maga Kozma ismerte el a hír valótlanóságát: „A derceni csatából visszakerültek fantáziájának szüleménye volt. (...) A hírt futása közben el-elkapjuk, citáljuk, hírként leadjuk újra és újra.” Ennyit a Kozma-féle „propagandáról”.

A derceniek szinte semmit sem tudtak az elesettekről, név szerint nem ismerték őket. Később, Kárpátalja és az egész Ruszínföld visszatérése (1939. március 15.) után a magyar sajtóban és egyes kiadványokban találtak részleges információkat erről.

Botlik József a *Magyar Nemzet* újságírójaként 1989-ben eljutott Dercenbe és tudomást szerzett a Rongyos Gárda korabeli szerepléséről. A faluról írt nagyobb terjedelmű tanulmányában kitért a szabadsapat harcaira. A derceni szemtanúk elmondása alapján röviden ismertette az eseményeket, az elesettek és a foglyok számáról közölt adatai azonban tévesek, pontos adatok ugyanis nincsenek. A csehek például magukkal vitték elesett katonáik holttestét, amelyek száma jóval felülmúlta a hivatalosan elismert harmincat. A szabadsapatból sem 15, hanem kb. 50-55 fő esett el. Az október 11-i csata után napokig tartott a halottak és a sebesültek felkutatása. A sarkaiban csaknem egymást érintő két erdő borzalmas látványt nyújtott a sűrűn becsapódó harcokcsilövedékektől. A csehek temérdek ilyen lövedék maradványait hagyták a helyszínen, amelyekből egyet-egyét még az ezredfordulót követő években is kifordított az eke. A csata másnapján a csehszlovák csendőrség lezárta a környéket.

Az elesett szabadsapatosok teljes névsorát ma sem ismerjük. Annyi bizonyos, hogy köztük volt Reszulovics Mehmed, Magyarország legjobb balkezes törvívója. Nem tudjuk viszont, mi lett a sorsa a tarpai Esze Jánosnak, Esze Tamás híres kuruc vezér ükunokájának és másoknak.

A csata egyik sajnálatos záróepizódjának másnap a derceni (akkor még: Temető-) hegy környékén lakók voltak szemtanúi. Az ő visszaemlékezésüket Fodor Ferenc nagybátyám elmondása alapján Botlik József történész már említett cikkében így írja

le: „Az utóvédszázad egyik tagja október 12-én Alsókerepec felől, az akkor Pontyosnak nevezett patak mentén vánszorogva elérte a derceni bekötőutat. Már közel volt a faluhoz, ahol minden bizonnyal menedéket talált volna, amikor Munkács felől két csehszlovák lovas csendőr bukkant elő. Egy pillanat alatt megrohanták a sebesültet, leütötték, majd az egyik ló után kötötték. Húzták egy darabig, majd amikor látták, hogy meghalt, leoldozták. Hogy biztosak legyenek benne, puskájuk szuronyával összevissza döfködték a holtat, majd belökték a bekötőút belvizet átteresztő hídja alá. A barbár gyilkosságnak véten tanúja volt az egyik falubeli gazda, Darcsi Tamás, aki egy kazal mögül nézte végig a cseh csendőrök megtorlását. Amikor azok elvonultak, szekérre emelte az ismeretlen holttestet. (...) Szekerével felvitte a szőlősorok mentén a hegyen levő temetőbe, ahol – ideiglenesen – elhantolták. Kopjafát faragtak az ismeretlen szabadsapatosnak, amelyre a helybeli református pap, Vacsy István által írott – alábbi – sorokat vészték: *Nevet nem / Csak hírt hagyál / Dicső mártír / Halált halál. / Csavargónak / Híjt az ellen / Pedig hősként / Álltál ellen / Köztük neved / Ismeretlen / Hősként felír- / va a mennyben. / Béke poraidra.*”⁹

Egy héttel a csata után észak felől 13 „lengyelországi” magyar népfelkelő is átjött az Uzsoki-hágón a szabadsapatosok segítségére. Varsóban mintegy 200 ezer tüntető követelte a lengyel kormánytól, hogy tegyen katonai lépéseket a közös lengyel–magyar határ visszaállítása érdekében. Ugyanakkor Berlin nyomást gyakorolt az Imrédy-kormányra a kárpátaljai akció miatt, amely időközben Ungvár környékén, különösen Perecseny és Nagyberezna körzetében is kibontakozott. Október 20-a után a kormány leállította az akciót.

Az első bécsi döntés (1938. november 2.) értelmében Kárpátalja déli, tiszaháti sávja visszakerült Magyarországhoz. Dercenbe még ezen a napon bevonultak a magyar csapatok. Tkacsuk Rezső iskolaigazgató jegyezte fel a következőket: „A község határában és a kertek alatt még cseh katonaság táboroz, de dicső honvédjeink fogadására már készül a diadalkapu. Tegnap óta a tanterem falán a vezér Horthy Miklós képe függ, nemzetiszínű zászlókat varr minden család, hogy a bevonuló magyar katonákat fellobogózt házak fogadják.” (Iskolakrónika, 1938. november 2., 19/10. old.) Délre már „hírük sem volt” a falut körbevevő cseh csapatoknak, délután pedig bevonultak a magyar honvédség alakulatai, nyomukban „hivatalos emberek”, újságírók. A derceni hegyen ekkor állították fel a cseh csendőrök által meggyilkolt ismeretlen hős kopjafáját, egyházi szertartással is megadva a végtisztességet az elhunytaknak. A bevonuló honvédség egyik lovas tüzér tizedese élénken érdeklődött az elesett főhadnagy felől. Ő volt Zórád Ernő, 28 éves, Budapesten élő grafikus, aki az apját kereste, tudomása szerint ugyanis a Prém-századdal jött át október 9-én este. Darcsi Tamással és más falubeliekkel beszélgetve úgy vélte, hogy az itt eltemetett ismeretlen az ő apja, Zórád Miklós tartalékos főhadnagy lehetett. Kijelentette, hogy azonosítani tudná őt, ugyanis indulás előtt a szabadsapatosok azonosító számot kaptak...

⁹ Botlik József: *Radarállomás a szétűlt temető helyén. (Egy kárpátaljai falu, Dercen tragédiája)*, 107–108. o.

Kánya Kálmán külügyminiszter Hory András varsói követnek küldött számjel-távirata teljes egészében a következőket tartalmazta: „6143. Bp., 1938. október 8., 23. ó. Szigorúan titkos! Felkérem, közölje azonnal illetékes helyen, hogy ha beszivárgott magyar felkelők keresnek lengyel határon menedéket, azok ismertetőjelként SZENT-KÉPET fognak felmutatni, melynek hossza hatvan milliméter, szélessége 33 mm. Kép hátán 40-nel kezdődő szám van. – Szíveskedjék oda hatni, hogy Lengyelországban jelentkező önkénteseket magyar felkelők segítségére kisebb csoportokban lengyel határon átengedjék. Megkönnyítené külpolitikailag is a helyzetet, ha szláv felkelők is szerepelnének rutén földön. Költségeket magyar kormány szívesen vállalja. Kánya.” (Küm. számjel, 1938 – kimenő – Varsó.)

November végétől a magyar hatóságok külön feladata lett az elesett szabadcsapatosok felkutatása. Őket a zsebükbe varrt Mária-kép hátlapján levő hosszabb személyi szám ismeretében azonosították, exhumálásukra viszont csak 1939 húsvétkja előtt került sor. Ekkor, nagypéntek előtt azonosították Zórád Miklós főhadnagy holttestét is. A cseh csendőrök által már-már a felismerhetetlenségig megkínzott és meggyilkolt tiszt földi maradványait az elesettek többségével együtt hazaszállították Magyarországra.

Zórád Ernő 91 éves korában, 2001-ben hunyt el. Grafikus- és festőművészként vált ismertté. Óbuda és az egykori Tabán festője, rengeteg képregény rajzolója, minden vele készített interjúban megemlékezett hősi halált halt édesapjáról, akit posztumusz Horthy Miklós kormányzó is kitüntetett. Az okirat szövege: „A Legfelsőbb Hadúr 1939. évi március hó 31-én Budapesten kelt legfelsőbb elhatározással ZÓRÁD MIKLÓS hősi halált halt m. kir. tart. főhadnagynak a magyar Felvidék visszacsatolásával kapcsolatos különleges helyzetben tanúsított önfeláldozó és vitéz magatartásáért a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét a Hadiszalagon a Kardokkal adományozni méltóztatott.”

A Dercen környékén vívott csata kiemelkedő jelentőségéhez az 1938. év eseményei közt kétség nem férhet. Akkor is, azóta is – a korszakkal kapcsolatban – joggal és méltán említették meg, hivatkoztak rá egyes anyaországi tudósítók és történészek. Kárpátalján ez valahogy elmaradt. Dercenben a mai temető déli bejáratánál emlékmű örökíti meg az első világháborúban elesettek emlékét; a református templom bejáratánál a második világháború és a „malenykij robot” áldozatai tiszteletére állítottak emlékművet. Az utóbbi időkben létrehozott itteni katonai temetőben – amely folyamatosan bővül –, kegyeleti gesztusként legalább egy szerény obeliszket kellene emelni az itt elesett szabadcsapatosokra emlékező és emlékeztető jelként. Ők is értünk haltak!

FODOR GÉZA